

Δαρβίνος, ο κρίκος που έλειπε από την αλυσίδα του Μαρξ

Ο Μαρξ, εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν διάβασε την *Καταγωγή του ανθρώπου* του Δαρβίνου, δεν κατάφερε να αναγνωρίσει έναν διαλεκτικό μηχανισμό στη θεωρία της εξέλιξης και να ερμηνεύσει το ιστορικοκοινωνικό πεπρωμένο των ανθρώπων.

Ο υλισμός του Μαρξ λόγω της ιστορικής του διάστασης απαιτεί να έχουν τα θεμέλιά του, οι φυσικές καταβολές του, την αφετηρία τους σε αυτό που φυσιολογικά προηγήθηκε της γέννησης της ιστορίας: στη βιολογική εξέλιξη. Ο ιστορικός άνθρωπος, ως υποκείμενο πολιτισμού και αξιών και ως ο πρωταγωνιστής της κοινωνικής ζωής και της παραγωγής προϊόντων, είναι απαραίτητως ο απόγονος του όντος αυτού που η εξέλιξη μέσα από τον αγώνα για επιβίωση κατέστησε μέσω της επιλογής ικανό να κυριαρχήσει στο περιβάλλον του καλύτερα από κάθε άλλο είδος και ταντόχρονα να συνεχίσει τη χειραφέτησή του μέσω της ιστορικής πάλης των τάξεων. Σε αυτό το επίπεδο, ο ιστορικός υλισμός είναι αυτός που παρατηρεί και καθιστά θεωρία μια ιστορία που ξεκίνησε με την εξέλιξη μέσα στους κόλπους της ιστορίας. Απαιτεί μια ομοιογένεια και μια αλληλογενία ανάμεσα στην ιστορικοφυσιοκρατική διάσταση και στην ιστορικοκοινωνική. Ο υλισμός του Μαρξ συνιστά μια συνεκτική σινέχεια η οποία διεκδικεί το αξίωμα ότι τα χαρακτηριστικά της ανθρωπότητας αποτελούν ένα ενσωματωμένο τμήμα της φύσης και συνεπώς το αποτέλεσμα μιας φυσικής προόδου την οποία κανένας υπερβατικός παράγοντας δεν θα μπορέσει να την αντικαταστήσει, να τη διακόψει ή να την κατευνάσει.

Αλλά, εξαιτίας του γεγονότος ότι ο υλισμός του Μαρξ είναι διαλεκτικός, υποχρεώνεται να αξιώνει ταυτόχρονα το δικαίωμα να μπορεί να αξιολογήσει τον παράγοντα αυτόν που προκαλεί τη ρήξη ανάμεσα στην ιστορικοκοινωνική διάσταση της ανθρωπότητας με το μηχανισμό της βιολογικής εξέλιξης. Από εκεί και πέρα, ο υλισμός του Μαρξ χρειάζεται να εξηγήσει ότι ο άνθρωπος, αν και αποτελεί προϊόν της ιστορικής του εξέλιξης –μιας φυσικής ιστορίας που τα κλειδιά της μας τα προσέφερε ο Δαρβίνος–, συνεχίζοντας την ανάπτυξη του κατάφερε να αποκτήσει την ικανότητα να προκαθορίσει αυτή την ιστορία σε τέτοιο βαθμό ώστε να δημιουργήσει ακριβώς το αντίθετο από αυτό που την προκαθόριζε μέχρι

την έλευσή του: να εγκαταστήσει μεταξύ των εκλεκτών επιλεγμένων από τον βιολογικό αγώνα όντων μια ισοτήτα που θα είναι το αποτέλεσμα της νίκης της ιστορικής πάλης των τάξεων, μια ισοτήτα που εγγράφεται στο πρόγραμμα μιας αταξικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας χωρίς πάλη.

Μπροστά σε αυτό το πρόβλημα, ο Μαρξ και ο Ένγκελς θα προσπαθήσουν να ταυτοποιήσουν μέσα στους κόλπους του πεπρωμένου του είδους, τους λειτουργικούς μηχανισμούς μιας ρήξης ικανής να δομολογήσει την ανθρώπινη εξέλιξη προς την κατεύθυνση του πολιτισμού. Ο υλισμός τους θα δανειστεί στο εξής τη φυσιογνωμία μιας ασυνέχειας που μεριμνά να συνδέσει σε ένα έγκυρο εξελικτικό συμβάν την ανατροπή που φαίνεται να προκαλεί το πέρασμα (το θεωρούμενο από τη μαρξιστική ανθρωπολογία ως κατώφλι, αλλαγή, «άλμα» ή «ποιοτική βαθμίδα») από τη φυσική (ζωική) ιστορία του ανθρώπου στην κοινωνική του ιστορία. Αυτό το εξελικτικό συμβάν είναι φυσικά ήδη γνωστό. Είναι η δημιουργία από τον άνθρωπο των κατάλληλων συνθηκών για τη ζωή του – των μέσων για την επιβίωσή του μέχρι την έλευσή του – μέσα από την κατασκευή των εργαλείων του. Άλλες σχολές θα προτείνουν την εμφάνιση της δομημένης γλώσσας, την ύπαρξη της ηθικής συνείδησης και των θρησκευτικών συναισθημάτων, την απαγόρευση της αιμομιξίας και τη μετάδοση των γνώσεων στις επόμενες γενεές μέσα από υποστηρίγματα εξωτερικά και διαχρονικά. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις πρόκειται για την ταυτοποίηση μιας αφετηρίας (δηλαδή μιας ρήξης), μετά από την οποία η επιστήμη του ανθρώπου από εδώ και στο εξής θα πρέπει να σταματήσει να είναι φυσιοκρατική και να καταστεί ανθρώπινη. Το σημείο αυτό συνιστά μια βαριά κληρονομιά, αφενός αναγκαία για να αποφύγουμε τον χυδαίο αναγωγισμό των κοινωνιοβιολόγων, αφετέρου ασύμβατη νοητικά σε ένα βαθμό με την πραγματικότητα της εξέλιξης, που μας διδάσκει σύμφωνα και με τον Δαρβίνο να μην συμβιβαστούμε ποτέ με τη μεταφυσική των απόλυτων αφετηριών.

Ένα ραντεβού που είναι κρίμα που δεν έγινε

Το μοναδικό κείμενο του Δαρβίνου που είχαν διαβάσει ο Μαρξ και ο Ένγκελς ήταν η πρώτη έκδοση της *Καταγωγής των ειδών*, που έγινε στο Λονδίνο στις 24 Νοεμβρίου 1859. Εντελώς εσκεμμένα αυτό το θεμελιώδες κείμενο δεν προσπαθεί να εφαρμόσει στον άνθρωπο τη θεωρία της καταγωγής των ειδών, η οποία στη συνέχεια τροποποιήθηκε με την εισαγωγή της έννοιας της φυσικής επιλογής. Όμως υπονοεί αυτή την εφαρμογή, προετοιμάζοντας έτσι το έδαφος για μια προσδοκία η οποία θα διαρκέσει μέχρι το 1871, ημερομηνία κατά την οποία θα δημοσιευτεί το μεγάλο ζωολογικό και ανθρωπολογικό βιβλίο του Δαρβίνου με τίτλο *Η καταγωγή του ανθρώπου*, το οποίο δυστυχώς δεν θα φθάσει ποτέ στα χέρια των δύο θεωρητικών.

Ο Ένγκελς διάβασε στα αγγλικά την *Καταγωγή των ειδών* αμέσως μετά τη δημοσίευσή της. Από τις 11 ή 12 Δεκεμβρίου του 1859, θα γράψει στον Μαρξ ένα γράμμα στο οποίο θα εκφράσει τον ενθουσιασμό που του ενέπνευσε ο Δαρβίνος, σχολιάζοντας όμως «την παρουσία κάποιας καθαρά εγγλέζικης χοντροκοπιάς στη μέθοδο», την «κατεδάφιση» της τελεολογίας και την απόδειξη της ύπαρξης της «ιστορικής ανάπτυξης της φύσης». Αυτή η ανταλλα-

γή απόψεων μεταξύ των δύο θεωρητικών θα συνεχιστεί ένα χρόνο αργότερα με δύο σχολια-
 ανακοινώσεις στις επιστολές του Μαρξ, που είναι αποκαλυπτικά για την ελπίδα που του
 ενέπνευσε το κείμενο του Δαρβίνου: στις 19 Δεκεμβρίου 1860, ο Μαρξ έγραψε στον Ένγκελς
 σχετικά με το παραπάνω βιβλίο ότι και ο ίδιος, παρά τη θλίψη του «για την έλλειψη κάποι-
 ας δεξιοτεχνίας στην ανάπτυξη λόγω της αγγλικής κουλτούρας», ωστόσο «στο βιβλίο αυτό
 βρίσκεται το ιστορικό-φυσικό θεμέλιο των απόψεών μας». Αυτό επιβεβαιώνεται και με πιο
 σαφή τρόπο στο γράμμα του στον Λασάλ στις 16 Ιανουαρίου 1861: «το βιβλίο του Δαρβίνου
 είναι πολύ σημαντικό και μου ταιριάζει ως θεμέλιο για την ιστορική πάλη των τάξεων»,
 γράφει. Μέχρις εδώ τα πράγματα είναι απλά: η εξελικτική βιολογία του Δαρβίνου, όντας
 φυσική ιστορία, αποτελεί την υλιστική βάση πάνω στην οποία θεμελιώνεται φυσιολογικά το
 οικοδόμημα της κοινωνικής ιστορίας του ανθρώπου των Μαρξ και Ένγκελς, όπου η ιστορι-
 κή πάλη των τάξεων παίρνει τη θέση της βιολογικής πάλης για την υπαρξη.

Αλλά ο ενθουσιασμός από την ανακάλυψη μιας υλιστικής αρχής για την επεξήγηση του
 συνόλου της φυσικής ιστορίας ως μιας διαδικασίας μεταβολών στα έμβια όντα και ως μιας
 υλιστικής συνεκτικής βάσης του ιστορικού υλισμού θα δώσει πολύ γρήγορα τη θέση του
 –πιθανώς λόγω της ταχείας εξάπλωσης του «κοινωνικού δαρβινισμού» στη Γερμανία και
 σε όλο τον κόσμο, καθώς επίσης και εξαιτίας της προσωπικής βεντέτας του Μαρξ με τον
 δαρβινιστή και αντιπρόσωπο του Ναπολέοντα Γ' Καρλ Βογκτ– σε πιο προσεκτικές σκέ-
 ψεις. Σε ένα γράμμα που έγραψε ο Μαρξ προς τον Ένγκελς στις 18 Ιουνίου του 1862, το
 οποίο αποτελεί συχνά αναφορά, υπάρχει το εξής σχόλιο: «είναι εκπληκτικό το γεγονός
 πως ο Δαρβίνος αναγνωρίζει στα ζώα και στα φυτά τη δική του αγγλέζικη κοινωνία, με τον
 καταμερισμό της εργασίας, τον ανταγωνισμό της, τα ανοίγματά της στις νέες αγορές, τις
 ανακαλύψεις της και τη μαλθουσιανή πάλη για τη ζωή. Πρόκειται για τον αγώνα όλων εναν-
 ντίον όλων του Χομπς, που θυμίζει τον Χέγκελ στη *Φαινομενολογία* του, όπου η δημόσια
 κοινωνία επεμβαίνει ως «το ζωικό βασίλειο του Πνεύματος», ενώ στον Δαρβίνο το βασί-
 λειο των ζώων είναι αυτό που επεμβαίνει ως έκφραση της δημόσιας κοινωνίας».

Ο Δαρβίνος, εισάγοντας την έννοια της φυσικής επιλογής που δρα ως παράγοντας εξά-
 λειψης, δεν υιοθετούσε άραγε κατά κάποιον τρόπο «την εφαρμογή» στη φύση ενός ερμηνει-
 τικού σχήματος το οποίο προκύπτει από μια σκληρή δυναμική που παρatreύεται στην αγγ-
 γλική κοινωνία της βικτωριανής εποχής, με σκοπό να το συμπεριλάβει στα συμπεράσματά
 του για έναν φυσικό κοινωνικό αποκλεισμό; Ο Ένγκελς, αν και είχε καταδικάσει από το
 1865 τη σύγχυση που προκάλεσε ο Φρήντριχ Α. Λάνγκε ανάμεσα στον Δαρβίνο και στους
 μαλθουσιανούς, και παρά το γεγονός ότι χρειάστηκε και υστερότερα ακόμη να υπερασπι-
 στεί ουσιαστικά τον υλισμό του Δαρβίνου ενάντια στις «μωρολογίες» του Ντύρινγκ, θα
 αναφέρει ωστόσο ξανά τη «μαλθουσιανή γκάφα» του Δαρβίνου στο πολεμικό κείμενο που
 θα δημοσιεύσει εναντίον του Ντύρινγκ στα 1878 – η έκφραση αυτή υπάρχει σε ένα κείμενο
 που γράφτηκε στα 1873. Τέλος, στη *Διαλεκτική της φύσης*, που άρχισε να τη γράφει τέσσερα
 χρόνια μετά τη δημοσίευση της *Καταγωγής του ανθρώπου* (1875), ο Ένγκελς αποδεικνύεται
 ακόμα πιο κατηγορηματικός: «όλη η δαρβινική θεωρία για την πάλη για επιβίωση είναι
 απλά η μεταφορά της κοινωνίας στη φύση των έμβιων όντων, της θεωρίας του Χομπς για
 τον αγώνα όλων εναντίον όλων και της αστικής θεωρίας για τον ανταγωνισμό, καθώς επί-
 σης και της πληθυσμιακής θεωρίας του Μάλθους. Μόλις πραγματοποιείται αυτός ο κύκλος

εξουσίας (που η απόλυτη νομιμότητά του, ιδιαίτερα αυτή που αφορά το δόγμα του Μάλθους, παραμένει προβληματική), είναι εύκολο να μεταφερθούν εκ νέου αυτές οι θεωρίες της ιστορίας της φύσης στην κοινωνία. Είναι πολύ απλοϊκό να ισχυριστεί κανείς ότι έτσι έχει αποδείξει ότι αυτές οι μαρτυρίες αποτελούν τους φυσικούς νόμους της κοινωνίας». Αυτό το σχόλιο θα επαναληφθεί και σε ένα γράμμα προς τον Λάφροφ στις 12 Νοεμβρίου 1875.

Το παραπάνω κείμενο του Ένγκελς, που επαναλαμβάνει την πρόωγη κριτική του Μαρξ ενάντια στον Δαρβίνο, θα αποτελέσει τη μήτρα της παραλυτικής αμφιλογίας που θα επηρεάσει το διάλογο των μαρξιστών των επόμενων γενεών ενάντια στον δαρβινισμό, τον οποίο θα αναγάγει και θα περιορίσει στον κεντρικό πυρήνα της επιλεκτικής θεωρίας που διατυπώθηκε στα 1859. Με αυτόν τον πυρήνα θα συνδέσουν μια ανθρωπολογία ουσιαστικά εντελώς φανταστική, εάν τη συγκρίνουμε με την πραγματική ανθρωπολογία του Δαρβίνου, την οποία θα χρειαζόταν να αναγνώσουν μόνο στις σχετικές σελίδες του βιβλίου του Δαρβίνου *Η Καταγωγή του ανθρώπου*. Αυτή η αμφιλογία άλλοτε παρουσιάζεται ως μια αντίθεση της δαρβινικής επιστήμης με τη μαλθουσιανή ιδεολογία (όπως συμβαίνει με το σχόλιο στο βιβλίο I του *Κεφαλαίων*), άλλοτε αντίθετα παρουσιάζεται ως η επιστήμη που εφαρμόζει στη φύση τη μαλθουσιανή ιδεολογία, με την πιθανότητα εκ των υστέρων όταν φυσικοποιηθεί, μέσω της εφαρμογής της να έχει επιδράσεις και στην κοινωνία. Επαναλαμβάνοντας λοιπόν ο Ένγκελς τη θέση που περιέχεται στο γράμμα του Μαρξ της 18ης Ιουνίου 1859, και φανερώνοντας την άγνοιά του για την επόμενη νοητική διαδρομή του Δαρβίνου, δεν επιτρέπει καμιά μελλοντική αναγνώριση της δαρβινικής θεωρίας θεμελιωμένης σε αυτό το έργο του που έχει ως αντικείμενο τον άνθρωπο και τις ανθρώπινες κοινωνίες.

Που βρίσκεται λοιπόν η –θεωρητική και πολιτική ταυτόχρονα– «γκάφα» του Μαρξ, που υιοθετήθηκε στη συνέχεια και από τον Ένγκελς και μετά από όλους τους μαρξιστές, λόγω του ότι δεν έγινε ποτέ η συνάντηση με το κείμενο του Δαρβίνου; Ποια λογική διολίσθηση –ή ποια εξομοίωση τακτικής– μπορεί να ερμηνεύσει αυτή την *παρεξήγηση*;

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς είχαν πολύ σωστά αναγνωρίσει και χαιρέτησε τον φυσιοκρατικό υλισμό του Δαρβίνου. Πολύ σωστά επίσης είχαν αναγνωρίσει τον θεμελιακό ρόλο της «ιστορικο-φυσιοκρατικής» διάστασης όλων των επόμενων υλισμών. Επίσης σωστά είχαν παρατηρήσει –κάτι που συμφωνεί με τις ανακοινώσεις του Δαρβίνου στην *Καταγωγή των ειδών* και αργότερα στην *Αυτοβιογραφία* του– ότι ο Δαρβίνος εφάρμοξε τη θεωρία του Μάλθους «στα ζώα και στα φυτά». Το λάθος τους βρίσκεται στο ότι συμπέραναν με επαγωγικό τρόπο κάτι που δεν ήταν στις προθέσεις του ίδιου του Δαρβίνου, ότι προσπαθούσε δηλαδή να *επιβεβαιώσει και να εφαρμόσει τη θεωρία του Μάλθους στο κοινωνικό πλαίσιο*. Με τις θέσεις τους αυτές, ο Μαρξ και ο Ένγκελς δικαίωσαν προκαταβολικά τους ίδιους τους επικριτές τους, όπως για παράδειγμα τον Σπένσερ, οι οποίοι συνέχισαν να υπερασπίζονται την καταλληλότητα των προεκτάσεων που διατυπώθηκαν ανάμεσα στη φυσική επιλογή και την κοινωνική επιλογή. Εν ολίγοις, ο Μαρξ και ο Ένγκελς, ο ένας μετά τον άλλο, από τη μια είχαν αναγάγει τη δαρβινική βιολογία στις απόψεις του Μάλθους (πρώτο λάθος, που το παραδέχτηκε αλλά και το αρνήθηκε ο Ένγκελς), από την άλλη, στα ανθρωποκοινωνιολογικά ερωτήματα αγνόησαν εντελώς τον Δαρβίνο σαν να μην υπήρχε (δεύτερο λάθος, που θα μπορούσε να έχει διορθωθεί στα 1871).

Όμως ο Δαρβίνος στο βιβλίο του *Η καταγωγή του ανθρώπου* απορρίπτει με σαφήνεια

τόσο την «άγρια» κοινωνική επιλογή και τον αντι-παρεμβατισμό του Σπένσερ, όπως και τον προγραμματισμένο εγχετισμό του Γκάλτον και τις καταναγκαστικές οδηγίες του Μάλθους. Και η απόρριψή του αυτή γίνεται για την ακρίβεια στο όνομα μιας εξελιγμένης φυσικής επιλογής που δεν απαιτεί τον ελεύθερο ανταγωνισμό όλων για να εξασφαλίσει με μεγαλύτερη επιτυχία ορθολογιστικές, συναισθηματικές και ηθικές ποιότητες χρήσιμες για την κοινωνία. Αυτή η αρχή, σύμφωνα με την οποία όλα τα άτομα, με οποιαδήποτε κοινωνική προέλευση, πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες για να αποδείξουν τις αξίες τους, εκφράζεται στο τελικό συμπέρασμα του τελευταίου κεφαλαίου της *Καταγωγής του ανθρώπου*: «δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να χρησιμοποιηθεί κανένα μέσο για τη μείωση της αύξησης του ανθρώπινου είδους παρά το γεγονός ότι αυτή η αύξηση ενέχει πολλές συμφορές» (κεφ. XXI). Δεν θα μπορούσε κανείς πιο καθαρά να αντιταχθεί στις επιταγές αποκλεισμού, εξισορρόπησης και ελιτισμού του πάστορα Μάλθους.

Αυτό που δανείστηκε ο Δαρβίνος από τον Μάλθους είναι ένα εργαλείο μαθηματικής μοντελοποίησης (την ανισότητα, αιτία της θανατηφόρας πάλης, ανάμεσα στην γεωμετρική πρόοδο του ανθρώπινου πληθυσμού και την απλή αριθμητική πρόοδο των διατροφικών πόρων) αλλά για να την εφαρμόσει στα φυτά και στα ζώα: εφαρμογή που έρχεται διαμετρικά σε αντίθεση με τη θέση του Μάλθους σύμφωνα με την οποία τα ζώα και τα φυτά ως «φυσικοί πόροι» αυξάνονται με αριθμητική πρόοδο. Ο Δαρβίνος, με ένα είδος διαλεκτικής ειρωνείας που καθόλου δεν ξεφεύγει από τον Μαρξ –ο οποίος ωστόσο δεν βγάζει τα σωστά συμπεράσματα– θέτει σε λειτουργία με ακρίβεια το μάλθουσιανό μοντέλο σε ένα διαφορετικό πλαίσιο από αυτό για το οποίο επινοήθηκε, για να του αποσπάσει στη συνέχεια κάθε αξία που ταιριάζει για το πλαίσιο για το οποίο επινοήθηκε αρχικά (την ανθρώπινη κοινωνία). Ο Δαρβίνος δεν δέχεται με κανέναν τρόπο την εφαρμογή του μοντέλου αυτού στην ανθρώπινη κοινωνία παρά το γεγονός ότι αυτό το μοντέλο του έδωσε τη δυνατότητα να οικοδομήσει τη θεωρία του.

Ο Δαρβίνος, λοιπόν, βασιζόμενος στην ιδεολογία, συνέβαλε στη γέννηση επιστήμης, η οποία μόλις θεμελιώθηκε όντως ως επιστήμη αποκήρυξε την ιδεολογία από την οποία προήλθε, την οποία ωστόσο είχε και ουσιαστικά ακιρώσει με τη χωρίς προηγούμενο μετατόπισή της έξω από το δικό της πλαίσιο αναφοράς. Αποδεικνύοντας ότι η αλήθεια της μάλθουσιανής αρχής εφαρμόζεται στη φύση και όχι στην κοινωνία, ο Δαρβίνος χρησιμοποίησε τον Μάλθους για να οικοδομήσει μια θεωρία που τον αναιρεί. Αυτή ακριβώς η πλευρά, η καθαρά ανταγωνιστική της σχέσης τους (Δαρβίνου-Μάλθους) παρέμεινε σκοτεινή λόγω της αντίπαλης ιδεολογίας που είχε ευρέως εκλαϊκευτεί.

Αυτή την ανταγωνιστική σχέση δεν την κατάλαβαν ούτε ο Μαρξ, που ήταν πολύ απασχολημένος με τις επείγουσες απαιτήσεις της ιδεολογικής πάλης, ούτε ο Ένγκελς, λόγω του ότι δεν διάβασε την *Καταγωγή του ανθρώπου*. Θα συμβεί το ίδιο και με τους οπαδούς τους που θα συνεχίσουν το έργο τους. Όμως ένα γράμμα του Μαρξ προς τον Πωλ και τη Λάουρα Λαφάργκ στις 15 Φεβρουαρίου του 1869 φανερώνει χωρίς καμία αμφιβολία ότι ο Μαρξ ήταν σε θέση να διαφοροποιήσει τη σχέση του Δαρβίνου με τους απογόνους του «του κοινωνικού δαρβινισμού» και στην προκειμένη περίπτωση με τον Κλεμάνς Ρουαγιέ: «Ο Δαρβίνος κατέληξε στο να ανακαλύψει ότι η πάλη για τη ζωή ήταν ο κυρίαρχος νόμος για τη ζωή των ζώων και των φυτών, έχοντας ως αφετηρία την πάλη για τη ζωή μέσα στην κοινω-

νία της Αγγλίας – αγώνας όλων ενάντια σε όλους, *bellum omnium contra omnes*. Όμως το δαρβινικό ρεύμα βλέπει εδώ έναν αποφασιστικό λόγο για τη μη χειραφέτηση της ανθρωπότητας από τη ζωική της διάσταση» (η υπογράμμιση δική μας). Ήταν όντως αναγκαίο να γίνει αυτή η δραματική διάκριση ανάμεσα στον Δαρβίνο και τους «δαρβινιστές» που ισχυριζόνταν, όπως και οι συνεχιστές τους, ότι συνέχιζαν το έργο του προς την πλευρά του ανθρώπου σε μια περίοδο μεγαλύτερη από έντεκα χρόνια (πρόκειται για την περίοδο «της ανθρωπολογικής σιωπής» του Δαρβίνου μεταξύ της δημοσίευσης του πρώτου βιβλίου του *Η καταγωγή των ειδών* και του δεύτερου *Η καταγωγή του ανθρώπου*). Κατά τη διάρκεια αυτών των έντεκα χρόνων και χάρη σε αυτή τη σιωπή του Δαρβίνου γεννήθηκαν οι δύο σημαντικότερες παρεκκλίσεις της επιλεκτικής θεωρίας: ο «κοινωνικός δαρβινισμός» (του Χέμπερτ Σπένσερ) και ο ευγονισμός (του Φράνσις Γκάλτον). Η πρώτη παρεκκλίση συνδέεται με τη φιλελεύθερη εκδοχή ενώ η δεύτερη με τη συντηρητική και παρεμβατική εκδοχή του δόγματος περί του αναγκάιου αποκλεισμού των λιγότερο ικανών ατόμων. Λόγω της έλλειψης κάποιας διαλεύκανσης που θα καθιστούσε δυνατή μια διδακτική και «διαλεκτική» ανάγνωση του βιβλίου *Η καταγωγή του ανθρώπου*, οι δαρβινικές αποχρώσεις των παρεκκλίσεων διατηρήθηκαν, και ταχώς ο «δαρβινισμός» εξομοιώθηκε με αυτές τις παρεκκλίσεις του. Έτσι, από τη μια αποτελούσε αντικείμενο υπεράσπισης ως το θεμέλιο του υλισμού, από την άλλη αντικείμενο διαμάχης μέσα από τη μαλθουσιανή αναφορά ότι πολιτογραφούσε την ιδεολογία των ανισοτήτων.

Το ξανασμίξιμο στις μέρες μας

Από το 1983 έχω αναλάβει ένα λεπτεπίλεπτο έργο με στόχο να καταστήσω γνωστή την *πραγματική ανθρωπολογία* του Δαρβίνου και τη σχέση της με την κεντρική θεωρία της εξέλιξης των έμβιων όντων που διαθέτουν οργάνωση. Το έργο μου αυτό στο μεγαλύτερο του μέρος συνιστά την επεξήγηση μιας έννοιας, της έννοιας του *φαινομένου της αντιστρεψιμότητας της εξέλιξης*. Θα σας υπενθυμίσω εδώ το περιεχόμενό της.

Η κινητήρια δύναμη της εξέλιξης είναι ο μηχανισμός της φυσικής επιλογής των ευνοϊκών βιολογικών μεταβολών. Αυτό το τόσο ευρύ φάσμα αλλαγών μετά το επιλεκτικό κοσμίωμα των τροποποιήσεων επεκτείνεται και στον τομέα των ενστίκτων, των δυνατοτήτων και των συμπεριφορών. Στο πλαίσιο της ανθρωπινής εξέλιξης, η φυσική επιλογή ευνόησε στην ουσία την ανάπτυξη των ορθολογιστικών δυνατοτήτων και ταυτόχρονα και των κοινωνικών ενστίκτων που αποτελούν τις καταβολές της συμπάθειας, της αλληλεγγύης, της συμπάρστασης στους αδύνατους, της βοήθειας προς τους κατατρεγμένους – όλων αυτών των συμπεριφορών που εναντιώνονται στον εξαιρετικό μηχανισμό της φυσικής επιλογής. Αυτή η εξέλιξη, συνδεόμενη με τα αισθήματα των συγκινήσεων και με τον ορθολογισμό, καταλήγει σε μια συνεχώς πιο ενισχυμένη συγκρότηση του αλτρουισμού, που συνιστά μια σημαντική ένδειξη πολιτισμικής προόδου. Κατά αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με μια διατύπωση που είναι πολύ προσφιλής στις μέρες μας, η «φυσική επιλογή, μέσω των κοινωνικών ενστίκτων, επιλέγει τον πολιτισμό, ο οποίος εναντιώνεται στη φυσική επιλογή». Η ηθική (αυτή της συμπάθειας και της αναγνώρισης του άλλου ως εαυτού) είναι *αντι-επιλεκτική* και τα

συναίσθηματα που γεννά –αυτά που ωθούν στο να συμπαραστεκόμαστε στους αδινάτους– συνιστούν κατά τον Δαρβίνο «το πιο ειγενικό κομμάτι της φύσης μας». Αυτή η ηθική της συμπαράστασης και της επανένταξης των κατατρεγμένων δεν αποτελεί κάτι που αντιβαίνει στη φύση παρόι μόνο στο βαθμό όπου εναντιώνεται στην αρχαία εξελικτική διατύπωση της φυσικής επιλογής – αυτής που εφαρμόζεται στους πληθυσμούς των οργανισμών που η εξελιγμένη πλέον ανθρωπότητα τους θεωρεί στο εξής ως κατώτερους πληθυσμούς. Αυτή η επιλογή στο πολιτισμικό επίπεδο μειώνεται ανάλογα με τον εξελικτικό κανόνα «της παρακμής των παλαιών μορφών», όπου και η φυσική επιλογή καθίσταται πειθήνιο εργαλείο του ίδιου της του νόμου. Αλλά αυτή η αλτρουιστική και εξομοιωτική ηθική είναι και θα παραμείνει ένα προϊόν ομογενές ενός ειδικού εξελικτικού μηχανισμού, δεδομένου ότι επιλέχτηκε ως ένα *πλεονέκτημα*. Η ηθική αυτή εισάγει τον άνθρωπο, χωρίς πραγματική ρήξη αλλά μέσω μιας επίπονης βαθμιαίας διαδικασίας μείωσης και αναστολής των πολεμικών συμπεριφορών, στο πολιτισμικό επίπεδο και ταυτόχρονα στον τομέα του θεμελιώδους ορθολογισμού. Εκεί όπου η παλαιά επιλογή δημιουργούσε αποκλεισμούς, ο πολιτισμός προστατεύει και αυτή την προστασία τη θεσμοθετεί. Η ανάδυση του πολιτισμού συγγέεται εξελικτικά με την επιλογή των αντι-εξελικτικών συμπεριφορών. Το πλεονέκτημα δεν είναι πλέον ατομικής και βιολογικής τάξης. Έχει μετατραπεί σε ένα πλεονέκτημα κοινωνικό.

Λόγω του γεγονότος ότι ο υλισμός του Δαρβίνου είναι *γενεαλογικός*, εκλαμβάνεται ως ένας *συνεχής* μηχανισμός, δεδομένου ότι δεν υπάρχει πραγματική ρήξη σε μία γενεαλογία. Λόγω της ιδιότητάς του ως *συνεχούς* και για την ακρίβεια ως *βαθμιαίον*, ο υλισμός του Δαρβίνου χρειάζεται να αντικρούσει το παρόδοξο της «ρήξης» που φαίνεται ότι προκαλεί ο πολιτισμός ως μιας αντίθεσης απέναντι στην επιλογή του αποκλεισμού. Αλλά αυτό το νέο προϊόν της εξέλιξης –το οποίο περιλαμβάνει την παιδεία της συμπαράστασης στους αδινάτους και τη διορθωτική πρόσκληση προς μια παρεμβατική επανένταξη, την ηθική της συνείδησης, την εκπαίδευση, την ορθολογιστική και τεχνολογική ικανότητα τροποποίησης της παλαιάς τάξης της φύσης κ.λπ.– δεν εγκαθιδρύεται ως πραγματική ρήξη, αλλά συννοδεύεται με αρκετή απόσταση από την ανάδυσή του, από ένα φαινόμενο ρήξης. Αυτό το φαινόμενο επιτρέπει ταυτόχρονα στον ιστορικό υλισμό να αποτελεί συνέχεια του εξελικτικού υλισμού εξασφαλίζοντας ωστόσο από την άλλη την ορθολογιστική εγκαθίδρυση του κλάδου των ανθρώπινων επιστημών και την αυτονομία τους ως επιστημονικού κλάδου.

Αυτή είναι λοιπόν η *έννοια του φαινομένου της αντιστρεψιμότητας της εξέλιξης*, μια έννοια σαφώς *διαλεκτική*, η οποία βασίζεται στην ιδέα της προθετικής εξάλειψης της έννοιας της εξάλειψης. Αυτή την έννοια θα μπορούσαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς –δεδομένου ότι είχαν το θεωρητικό υπόβαθρο– να ταυτοποιήσουν τη λειτουργικότητά της μέσα στο βιβλίο *Η καταγωγή του ανθρώπου*. Η έννοια αυτή δεν είναι ασύμβατη με τη χρήση της επιλογής – μιας επιλογής της οποίας ούτως ή άλλως έχει τροποποιηθεί τόσο ο μηχανισμός όσο και το περιεχόμενο, δεδομένου ότι επί του παρόντος θεωρεί ως πλεονέκτημα τις ηθικές συμπεριφορές και τον ορθολογικό αλτρουισμό και την αλληλεγγύη, παράγοντες που αντιτίθενται στις επιρροές της παλαιάς επιλογής που προέκυπτε από τον «αγώνα όλων εναντίον όλων».

Το *φαινόμενο της αντιστρεψιμότητας της εξέλιξης*, ως ένα ομογενοποιημένο προϊόν του μηχανισμού της φυσικής επιλογής, που επιλέγει τα κοινωνικά ένστικτα και τις αντι-εκλεκτικές τους συνέπειες, συνιστά μια έννοια-κλειδί του σύγχρονου υλισμού, τον οποίο

και καθιστά λειτουργικό λόγω του ότι τον συνδέει με τα θεμέλιά του. Η έννοια του φαινομένου αυτού περιγράφει τη μεταμορφωση που συντελέστηκε με τη μετάβαση από τη «φύση» στην «παιδεία», από τη ζωική ιδιότητα στην ηθική, από τον εγωισμό στον αλτρουισμό, η οποία αφενός εναντιώνεται στον δογματισμό της συνέχειας, αφετέρου δεν εκμηδενίζει μέσα στο πλαίσιό του ούτε την εξελικτική συνέχεια ούτε την κερδηθείσα ικανότητα να συγχροτεί σε συνείδηση τα καινοτόμα τεχνάσματα που συμβάλλουν στην οικοδόμηση αυτού που αποκαλούμε πολιτισμό. Έτσι, ο Δαρβίνος και ο Μαρξ, συμφιλιωμένοι πλέον, μπορούν στο εξής να έχουν κοινό μέλλον.

Μετάφραση: Λαοκρατία Λάκκα

Egon Schiele. Αυτοπροσωπογραφία, 1912